

Wyludnione wsie w Sudetach. I co dalej?*

The depopulated villages in the Sudetes. And what next?

AGNIESZKA LATOCHA

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski,
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 1; agnieszka.latocha@uni.wroc.pl

Zarys treści. Przedstawiono stan silnie wyludnionych lub zanikłych w okresie powojennym wsi na ziemi kłodzkiej. Omówiono ubytek ludności w poszczególnych wsiach, regres sieci osadniczej, współczesne zjawiska społeczno-gospodarcze oraz efekty przyrodnicze i krajobrazowe tych procesów. Następnie przeanalizowano aktualne dokumenty planistyczne dotyczące wyludnionych obszarów w celu wskazania tendencji przemian zagospodarowania przestrzennego i użytkowania ziemi. Wyróżnione trendy zmian pokazano w kontekście ich przyrodniczych i krajobrazowych konsekwencji.

Słowa kluczowe: wyludnienie, regres osadnictwa, zagospodarowanie przestrzenne obszarów górskich, infrastruktura turystyczna, zmiany funkcjonalne obszarów wiejskich, Sudety, Polska.

Wstęp

Wyludnianie, regres osadnictwa oraz zaniechanie rolniczego użytkowania ziemi są zjawiskami powszechnie występującymi w wielu górskich i wyżynnych obszarach Europy. W Polsce, inaczej niż w większości krajów, procesy te miały intensywny przebieg. Na niekorzystne warunki środowiskowe (chłodny klimat, krótki sezon wegetacyjny, znaczne nachylenia terenu, kamieniste gleby o małej miąższości, duże rozczłonkowanie rzeźby), które na ogół są główną przyczyną wycofywania się gospodarki człowieka z obszarów górskich, nałożyły się przemiany polityczno-ustrojowe, w tym zmiany granicy państwa i akcje przesiedleńcze po II wojnie światowej. Najbardziej dotkliwie tymi procesami zostały dotknięte Bieszczady i Sudety, co w rezultacie doprowadziło do powstania tam licznych

---

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010–2013 jako projekt badawczy nr N N306 384539 pt. „Zmiany użytkowania terenu na obszarze gór średnich - przyrodnicze uwarunkowania i konsekwencje; na przykładzie ziemi kłodzkiej”.

puszki demograficznych i osadniczych (Mariański, 1961a, b, 1964; Eberhardt, 1989). Postępująca regeneracja środowiska przyrodniczego, w wyniku spontanicznej wtórnej sukcesji roślinnej, przyczyniła się zwłaszcza do znacznego przyrostu powierzchni leśnych i stopniowego zacierania śladów wcześniejszych działań człowieka (Latocha, 2007; Wolski, 2007, 2009).

W Sudetach proces wyludniania stał się zauważalny już pod koniec XIX w., gdy rozpoczął się odpływ ludności z wyżej położonych obszarów wiejskich do miast, gdzie w rozwijającym się wówczas dynamicznie przemyśle upatrywano łatwiejsze źródło utrzymania i nadzieję na lepszą egzystencję (Kościk, 1990). Druga fala wyludnienia obszaru sudeckiego związana była z prawie całkowitą wymianą ludności tuż po II wojnie światowej. Na miejsce wcześniejszych mieszkańców niemieckich napłynęła ludność polska, głównie z terenów obecnej Ukrainy oraz Polski centralnej i południowej. Mimo znacznego napływu nowych osadników, tylko nieliczne wsie nie odnotowały w tym okresie ubytku ludności względem stanu przedwojennego, a niektóre bardziej oddalone i wyżej położone przysiółki czy dawne kolonie w ogóle nie zostały po wojnie zasiedlone (Jerkiewicz, 1983). Trzecia faza wyludnienia wsi w Sudetach przypadła na lata 1960.–1970. Powojenni osadnicy, pochodzący na ogół z terenów nizinnych, o żyznych glebach i odmiennych metodach prowadzenia gospodarki rolnej, zniechęcali się po kilku czy kilkunastu latach do gospodarowania na terenach górskich i opuszczali wyżej położone miejscowości. Postępująca degradacja nieremontowanych obiektów mieszkaniowych, likwidacja licznych wcześniej prywatnych zakładów rzemieślniczych i przemysłowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich, problemy komunikacyjne oraz utrudnienia związane z osadnictwem na terenach przygranicznych były kolejnymi przyczynami dużego odpływu ludności z górskich obszarów wiejskich w tym okresie (Zagożdżon, 1983, 1990; Miszewska, 1989; Ciok, 1994, 1995). Powszechnie zaczęto wówczas używać terminu „wieś zanikająca” (Chachaj, 1978). Proces wyludniania Sudetów oraz związane z nim zmiany użytkowania ziemi, przejawiające się rozwojem wtórnej sukcesji roślinnej na grunty porolne, a w efekcie m.in. obniżaniem granicy rolno-leśnej, postępował w kolejnych dwóch dekadach, stając się jednocześnie przedmiotem licznych badań społeczno-przyrodniczych (Plewniak, 1978; Salwicka, 1978, 1983; Latocha, 2006, 2007). W latach 1990. wskazywano na zanikanie osadnictwa wiejskiego i powiązane z nim skutki gospodarczo-ekologiczne jako na jedne z głównych problemów regionu sudeckiego (Ciok, 1991, 1996).

Przełom XX i XXI w. przyniósł jednak zmianę dotychczasowych tendencji, która była wyraźnym skutkiem ówczesnych przemian społeczno-ekonomicznych i własnościowych w Polsce. Nie odnotowano co prawda istotnych zmian liczby ludności wiejskiej i generalna tendencja spadkowa nie została zahamowana, jednak od pierwszych lat XXI w. zaznacza się stały wzrost ilościowy nowej zabudowy jednorodzinnej na górskich terenach wiejskich – zarówno letniskowej, rekreacyjnej, jak i całorocznej (m.in. Potocki, 2000; Bryś i Ojrzyńska, 2010; Latocha,

2010 a, b). Doprowadziło to do znacznych zmian krajobrazowych w Sudetach w ostatnich kilkunastu latach w wyniku intensywnego rozwoju, a w zasadzie przywracania funkcji turystycznej regionu. Kolejnym przełomem było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i związana z nim możliwość uzyskiwania dopłat środowiskowych oraz udziału w programach rolnośrodowiskowych (Mastalska-Cetera, 2006, 2008). Zaowocowało to bardzo wyraźnymi zmianami użytkowania ziemi – w wielu miejscach rozpoczęto regularne koszenia łąk, co skutecznie zahamowało wtórną sukcesję. Lokalnie jej wieloletnie efekty zostały całkowicie usunięte – odłogowane, zaniedbane i zarastające przez lata grunty ponownie włączono do gospodarowania.

Oba wymienione powyżej procesy – rozwój nowej zabudowy oraz ponowne aktywne użytkowanie ziemi – objęły między innymi tereny dawnego osadnictwa, w tym wsi niegdyś uznawanych za zanikłe lub zagrożone zanikiem w bliskim czasie. Prognozy te okazały się jednak nietrafne, przynajmniej wobec niektórych miejscowości. W kontekście zachodzących w ostatnich kilkunastu latach przemian społeczno-gospodarczych, które już wyraźnie zaznaczyły się w środowisku przyrodniczym i krajobrazie Sudetów, przeprowadzono szczegółowe badania dotyczące zmian osadnictwa i użytkowania ziemi na obszarach wsi zanikłych lub poddanych wcześniej intensywnemu wyludnieniu. Celem badań było udokumentowanie zmian na terenach, które przez większość okresu powojennego znajdowały się na ogół poza głównym nurtem zainteresowań gospodarczych czy osadniczych. Obszary zanikłych i zanikających wsi, podlegające wtórnej sukcesji roślinnej i postępującej degradacji zabudowy, traktowano jako marginalne. Artykuł zawiera próbę odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) czy w Sudetach nadal postępuje zanikanie sieci osadniczej czy proces ten został zahamowany?
- 2) czy i w jaki sposób zmienił się wygląd opuszczonych niegdyś miejsc, ich otoczenie, funkcje oraz użytkowanie gruntów wokół nich?
- 3) czy obszary te w jakikolwiek sposób zareagowały na zmiany ekonomiczno-społeczne ostatnich lat?
- 4) jakie są perspektywy dalszych przemian obszarów wyludnionych oraz pomysły na ich zagospodarowanie?

Obszar i metody badań

Badania przeprowadzono na terenie ziemi kłodzkiej, w granicach obecnego powiatu kłodzkiego, z wyłączeniem gmin miejskich oraz gminy wiejskiej Nowa Ruda ze względu na jej odmienną historię gospodarczą. Pierwszym etapem prac było stworzenie bazy danych wszystkich istniejących kiedykolwiek na ziemi kłodzkiej miejscowości, w tym również kolonii i przysiółków. Podstawą do wydzielenia dawnych jednostek osadniczych były zarówno materiały kartograficzne (mapy Messtischblatt 1:25 000, z przełomu XIX i XX w.), jak i zestawienia

historyczne (Staffa, 1992a, b, 1993a, b, 1994) oraz archiwalne materiały statystyczne (*Gemeindelexikon...*, 1887). Kluczem wydzielenia było posiadanie przez daną jednostkę osadniczą odrębnej nazwy własnej. Zebrano dane dotyczące liczby mieszkańców każdej osady w różnych latach, począwszy od połowy XVIII w. po stan obecny. Posłużono się danymi z lat, kiedy były wykonywane spisy ludności, natomiast w odniesieniu do ostatnich kilku lat pozyskano informacje z dokumentacji z urzędów gmin dotyczące każdego roku. Dla całego powiatu zestawienie to objęło 274 jednostki osadnicze (w tym przysiółki i kolonie) w 8 gminach.

Do szczegółowych analiz wytypowano osady całkowicie wyludnione (brak mieszkańców przez większą część okresu powojennego) i silnie wyludnione (liczące obecnie od kilku do najwyżej 25 mieszkańców). Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku uwzględniono tylko te wsie, w których liczba mieszkańców przekroczyła w jakimkolwiek okresie 100 osób. Wyludniono w ten sposób z analizy najmniejsze jednostki osadnicze, które co prawda najłatwiej i najszybciej podlegały procesowi wyludniania (Jerkiewicz, 1983), ale jego dynamika była niewielka, gdyż od początku swego istnienia były to osady małe i niesamodzielne, funkcjonalnie związane z pobliskimi, większymi miejscowościami. Grupa wsi, która spełniła przedstawione powyżej kryteria, liczy 36 osad (tab. 1, ryc. 1). Uzyskano w ten sposób obszary, gdzie zmiany osadnicze zaznaczyły się na ziemi kłodzkiej najwyraźniej, doprowadzając do zredukowania lub wyludnienia z krajobrazu całych jednostek osadniczych niemałych rozmiarów (kryterium ≥ 100 mieszkańców).

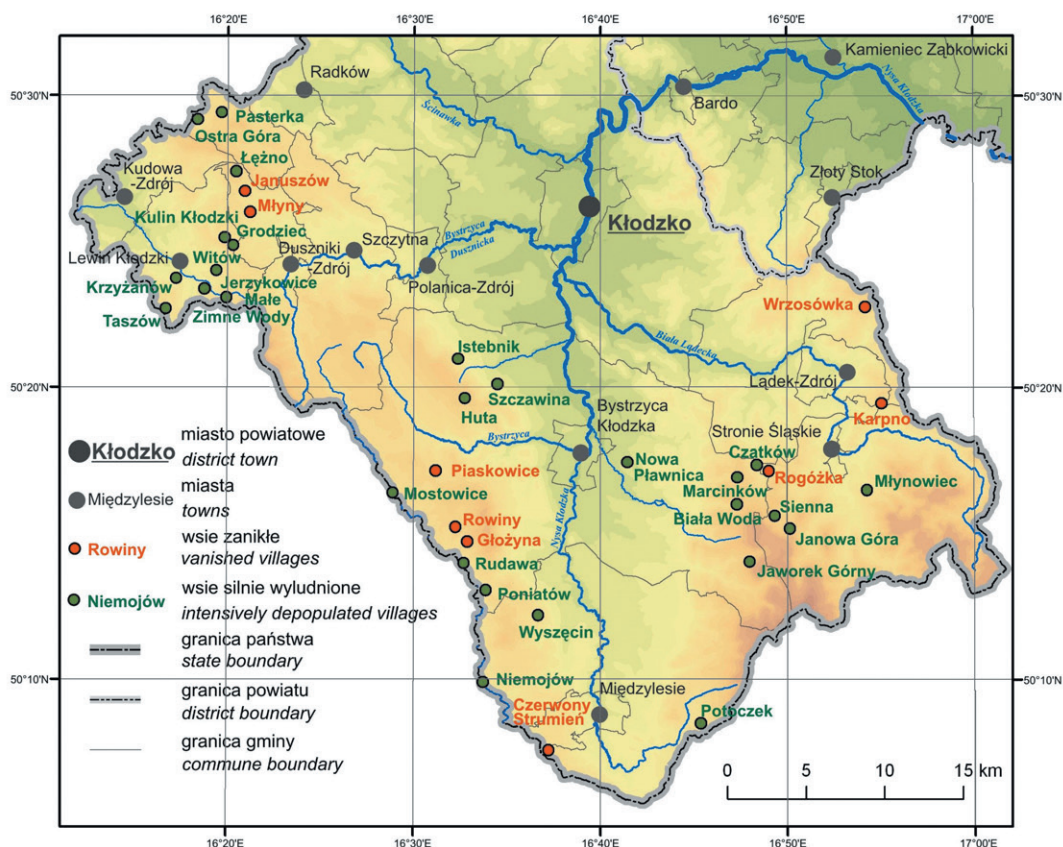
Dla tak zdefiniowanej grupy wsi przeprowadzono szczegółową analizę dotyczącą obecnego stanu zachowania i użytkowania oraz potencjalnych zmian w przyszłości. Analiza obejmowała dwa aspekty. Po pierwsze, na każdym z obszarów przeprowadzono dokładną wizję lokalną i kartowanie obecnego użytkowania ziemi, pozostałości śladów dawnego osadnictwa oraz elementów, które pojawiły się w otoczeniu w ostatnich dwóch dekadach. Po drugie, dla każdego obszaru przeanalizowano aktualne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a w przypadku ich braku – studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Kartowanie terenowe pozwoliło odpowiedzieć na pytanie, co obecnie dzieje się na wyludnionych obszarach, a z kolei analiza dokumentów planistycznych dała pogląd, jakie są podejścia poszczególnych gmin do zagospodarowania terenów dawnego osadnictwa.

Stan obszarów wyludnionych

Wsie zanikłe

Na terenie wsi, w których od dawna nie ma mieszkańców, zabudowa widoczna jest najczęściej w postaci ruin (Rowiny, Głóżyna, Rogóзка, Czerwony Strumień, Piaskowice, Biała Woda) lub w formie szczątkowej. W Karpnie zachowała się kaplica (obecnie odnowiona) oraz leśniczówka. We Wrzosówce mocno znisz-

czony jeszcze dziesięć lat temu kościółek został wyremontowany, a teren wokół niego uporządkowany. Poza tym z dawnej zabudowy zachowały się dwa domy zamieszkiwane okresowo. Piaskowice i Biała Woda uznane zostały w latach 1970. za wsie zanikłe (Plewniak, 1978; Salwicka, 1978), obecnie jednak trwa przywracanie tam osadnictwa. W Piaskowicach cały obszar dawnej wsi stał się własno-

Ryc. 1. Lokalizacja wyludnionych i zanikłych wsi w powiecie kłodzkim
Locations of depopulated and vanished villages in Kłodzko powiat ("county")
Opracowanie własne / Own elaboration.

ścią prywatną i rozpoczęto tworzenie dużego kompleksu rekreacyjnego, którego centralną część zajmuje kilka stawów hodowlanych (fot. 1). W Białej Wodzie, po okresie wyludnienia trwającym od lat 1960., w 2011 r. nadano pierwszy numer nowo powstałemu budynkowi i obecnie mieszkają tu dwie osoby. Trwa również budowa wielkiego kompleksu apartamentowo-pensjonatowego na wschodnim krańcu wsi, poniżej przełęczy Puchaczówka, praktycznie łączącego się z zabudo-

Tabela 1. Wyludnione i zanikłe wsie na ziemi kłodzkiej
 Depopulated and vanished villages in the Kłodzko region

Nazwa wsi <i>Name of village</i>	Maksymalna liczba miesz- kańców (rok) <i>Maximum population (year)</i>	Liczba mieszkańców w 2011 r. <i>Present num- ber of inhab- itants (2011)</i>	Gmina <i>Commu- nity</i>	Uwagi dodatkowe <i>Additional notes</i>
Biała Woda	128 (1910)	2	Bystrzyca Kłodzka	zanik w l. 60 – do 2010 <i>vanished in 1960s, until 2010</i>
Czatków	121 (1885)	bd.		część Marcinkowa <i>part of Macinków</i>
Huta	121 (1880)	bd.		część Wójtowic <i>part of Wójtowice</i>
Jaworek Górny	172 (1885)	bd.		część Międzygórza <i>part of Międzygórze</i>
Marcinków	550 (1880)	6		
Mostowice	598 (1910)	14		
Piaskowice	370 (1880)	0		
Poniatów	360 (1880)	2		
Rowiny	126 (1885)	0		
Rudawa	655 (1880)	6		
Szczawina	239 (1880)	21		
Nowa Pławnica	233 (1885)	bd.		część Pławnicy <i>part of Pławnica</i>
Głożyna	103 (1885)	0		
Istebnik	141 (1885)	bd.		część Nowej Łomnicy <i>part of Nowa Łomnica</i>
Rogóżka	262 (1880)	0	Stronie Śląskie	
Janowa Góra	149 (1787)	5		
Młynowiec	201 (1880)	22		
Sienna	306 (1880)	19		
Januszów	105 (1885)	0	Szczytna	część Łężyc <i>part of Łężyce</i>
Młyny	138 (1885)	0		
Łężno	162 (1885)	bd.		
Ostra Góra	207 (1910)	bd.	Radków	część Karłowa <i>part of Karlów</i>
Pasterka	653 (1885)	23		
Karpno	139 (1885)	0	Lądek Zdrój	
Wrzosówka	145 (1787)	0		

Nazwa wsi <i>Name of village</i>	Maksymalna liczba miesz- kańców (rok) <i>Maximum population (year)</i>	Liczba mieszkańców w 2011 r. <i>Present num- ber of inhab- itants (2011)</i>	Gmina <i>Communi- ty</i>	Uwagi dodatkowe <i>Additional notes</i>
Grodziec	146 (1885)	bd.	Lewin Kłodzki	część Lewina Kłodzkiego <i>part of Lewin Kłodzki</i> 1991 – brak mieszkańców; przywrócenie nazwy w 2007/8 <i>1991 – lack of inhabitants; reintroduction of the name in 2007/8</i>
Krzyżanów	138 (1885)	19		
Kulin Kłodzki	136 (1885)	23		
Jerzykowice Małe	111 (1885)	18		
Taszów	292 (1885)	14		
Witów	153 (1885)	10		
Zimne Wody	166 (1885)	3		
Czerwony Stru- mień	139 (1885)	0	Między- lesie	część Długopola Górnego <i>part of Długopole Górne</i>
Wyszęcin	103 (1885)	bd.		
Potoczek	666 (1880)	16		
Niemojów	607 (1787)	24		

* uwzględniono tylko te jednostki osadnicze, które w dowolnym okresie swojego rozwoju miały co najmniej 100 mieszkańców;

bd. – brak danych urzędowo-statystycznych ze względu na włączenie tych jednostek osadniczych do sąsiednich, większych wsi; są to jednak osady w formie szczątkowej, liczące obecnie na ogół od kilku do kilkunastu mieszkańców (dane z obserwacji terenowych).

Opracowanie własne na podstawie: *Gemeindelexikon...*, 1887; Staffa, 1992a, b, 1993a, b, 1994 oraz dane z urzędów gmin.

* only villages which ever had at least 100 inhabitants have been included;

bd. – lack of statistical data due to the inclusion of the settlements to the adjacent larger villages; however, these settlement are in vestigial forms nowadays with only several or several dozen inhabitants (data from the field investigation).

Own study on the basis: *Gemeindelexikon...*, 1887; Staffa, 1992a, b, 1993a, b, 1994 and official data from the Commune Councils.

wą Siennej (ryc. 2). Podobna sytuacja wystąpiła w Zimnych Wodach, które przez lata były wsią zanikłą i włączono je do sąsiedniej Jawornicy. W 2008 r. przywrócono ich odrębność i dawną nazwę (informacja ustna z Urzędu Miasta i Gminy Lewin Kłodzki). W roku 1991 r. wieś nie miała żadnych stałych mieszkańców, 10 lat później mieszkała tu 1 osoba, obecnie – 3.

Fot. 1. Na terenie wyludnionych Piaskowic trwa budowa dużego kompleksu stawów hodowlanych
Fot.: A. Latocha, podobnie pozostałe fotografie.
A large area of fish ponds is being built in the area of the depopulated village of Piaskowice
Photo by A. Latocha, other plates also.

Ryc. 2. Wizualizacja zabudowy apartamentowej budowanej pod Czarną Górą (Biała Woda)
Visualization of apartments being built at the foot of Czarna Mt. (Biała Woda)
Źródło/ Source: <http://apartamenty.czarnagora.pl/wizualizacje/>

Do wsi zanikłych zaliczyć można również te, które utraciły swoją odrębność administracyjną oraz nazwę, i zostały włączone do większych, sąsiednich miejscowości (tab. 1), a na ich terenie przetrwały pojedyncze stare gospodarstwa (Młyny, Grodziec, Czatków, Januszów).

We wszystkich przedstawionych powyżej jednostkach osadniczych zaznaczył się proces wtórnej sukcesji roślinnej na nieużytkowane grunty porolne. Obserwowany w licznych przypadkach duży przyrost powierzchni leśnych spowodował, że w lasach znajduje się obecnie zarówno wiele ruin zabudowań, jak i form związanych z dawną gospodarką rolną, takich jak skarpy teras rolnych czy hałdy i wały kamieni wybieranych z pól w celu ułatwienia orki (Rowiny, Głożyna, Czerwony Strumień, Karpno, znaczna część Rogóżki, Zimnych Wód, Czatkowa, Młynów i Januszowa) (fot. 2). Obniżenie granicy rolno-leśnej w rejonie niektórych wsi wyniosło nawet kilkaset metrów (Latocha, 2007). Na terenie zadrzewionym znalazła się także znaczna ilość ruin dawnych gospodarstw w Piaskowicach, z tym że proces zalesiania był tu planowy i nasadzenia mają charakter plantacji.

Fot. 2. Ruiny zabudowań Głożyny, obecnie na terenie leśnym
The remains of former farmsteads in Głożyna now fall within a forested area

Wsie zachowane w formie szczątkowej

Do grupy wsi zachowanych w formie szczątkowej zaliczono miejscowości posiadające obecnie zaledwie kilku stałych mieszkańców (Marcinków, Poniatów, Janowa Góra) oraz te, które utraciły odrębność administracyjną i zostały włączone do większych miejscowości (Huta, Jaworek Górny, Istebnik, Łężno, Ostra Góra, Wyszęcin) (tab. 1). Od kategorii wsi zanikłych odróżnia je większa liczba zachowanych starych gospodarstw (choć często sąsiadujących bezpośrednio z ruinami) – część z nich jest nadal zamieszkana, część została wyremontowana i wykorzystywana jest okresowo jako domki letniskowe, pozostałe stoją opuszczone. W niektórych miejscach obserwuje się wyraźny przyrost nowej zabudowy, związanej przede wszystkim z funkcją rekreacyjną i turystyczną. Najwyraźniej proces ten zaznacza się w Janowej Górze, która jeszcze niedawno była wsią zanikającą (Salwicka, 1978, 1983). Zachowało się w niej kilka starych budynków oraz liczne, słabo widoczne ruiny. Od kilkunastu lat trwa tu jednak duże ożywienie ze względu na rozbudowę ośrodka narciarskiego na pobliskiej Czarnej Górze. Struktura osadnicza ulega więc odnowieniu, choć w nieco innym kształcie niż pierwotnie. Pod nowe inwestycje mieszkaniowe zajmowana jest przede wszystkim część wsi położona wyżej na stoku, zaś większość dawnej zabudowy koncentrowała się w bezpośrednim sąsiedztwie koryt potoków. Nowa zabudowa związana jest przede wszystkim z usługami turystycznymi i rekreacją. Również w Ostrej Górze funkcja turystyczno-rekreacyjna jest obecnie dominująca. W jej starszej, dolnej części zachowały się nieliczne dawne budynki oraz powstało kilka nowych – wszystkie znajdują się na terenie prywatnym, należącym do Wojskowego Ośrodka Szkoleniowo-Wypoczynkowego. Z kolei na wierzchowinie zachowało się kilka starych gospodarstw, a na miejscu pozostałych wzniesiono domki letniskowe. Zabudowa jest w tym miejscu jednak i tak mniej liczna niż w okresie maksymalnego zaludnienia.

We wszystkich wsiach zaliczonych do omawianej grupy obserwuje się bardzo duży ubytek zabudowy i zatarcie dawnej struktury osadniczej. Na obszarach wsi i gruntów rolnych bezpośrednio do nich niegdyś przylegających następuje wtórna sukcesja roślinna – przyrost powierzchni leśnych, wkraczanie drzew i krzewów na nieużytkowane grunty porolne oraz zarastanie den dolin. Mimo wprowadzonego w ostatnich latach miejscowego koszenia łąk w ramach dopłat unijnych, proces wtórnej sukcesji nie został wyeliminowany. Tereny przywrócone do ekstensywnego użytkowania sąsiadują z obszarami, gdzie spontaniczna sukcesja nadal postępuje, co na większą skalę można obserwować zwłaszcza w Górach Bystrzyckich oraz w Masywie Śnieżnika.

Wsie silnie wyludnione (istniejące)

Trzecią wyróżnioną grupę wsi stanowią miejscowości, które wprawdzie uległy silnemu wyludnieniu, ale nadal są samodzielnie funkcjonującymi jednostkami administracyjnymi (wyjątek stanowi Nowa Pławnica) i na ogół obserwuje się w nich rozwój nowej zabudowy. Liczą one obecnie od kilkunastu do 24 mieszkańców (tab. 1). Są to: Mostowice, Szczawina, Nowa Pławnica, Młynowiec, Sienna, Pasterka, Krzyżanów, Kulin Kłodzki, Jerzykowice Małe, Kulin Kłodzki, Taszów, Witów, Potoczek i Niemojów.

Mimo znacznej redukcji dawnej sieci osadniczej, w wymienionych miejscowościach nadal zachowało się sporo starych zabudowań, a część z nich odnowiono i wyremontowano. Ponadto, w rozrzedzone ciągi osadnicze (większość wsi to łańcuchówki o rozluźnionej kiedyś zabudowie), wkomponowane zostały nowe jednorodzinne budynki mieszkalne oraz obiekty rekreacyjne. Najwięcej przybyło ich w Taszowie, Potoczku, Nowej Pławnicy i Siennej. Ożywienie procesów osadniczych jest wyraźnie związane z dominacją funkcji rekreacyjno-turystycznej. W większości przypadków nowa zabudowa niejako uzupełnia luki powstałe w strukturze osadniczej. Inaczej przedstawia się sytuacja w Siennej. W przeciwieństwie do pierwotnego osadnictwa rozproszonego w górnej części wsi, obecnie obserwuje się koncentrację nowej zabudowy (w tym wielkogabarytowej) w centralnej części wsi, w najbliższym sąsiedztwie tras narciarskich (fot. 3). W dolnej części, dawniej o charakterze łańcuchowym, nowych obiektów jest znacznie mniej.

Zmiany użytkowania ziemi, obserwowane w otoczeniu wsi z omawianej grupy, wykazują bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne. Na przykład, w okolicy Potoczka intensywna wtórna sukcesja roślinna, obserwowana jeszcze niecałą dekadę temu, obecnie została w większości zahamowana poprzez objęcie znacznej części obszaru programami rolnośrodowiskowymi. Prowadzi się tam regularne koszenie łąk. W ostatnich latach rozpoczęto także wykaszanie na stokach powyżej Pasterki i Mostowic. Z kolei w południowej części gminy Lewin Kłodzki czy na stokach nad Niemojowem koszenie łąk na większą skalę odbywa się tylko w nielicznych, izolowanych obszarach, podczas gdy na pozostałym terenie nadal postępuje zakrzaczanie i zadrzewianie gruntów porolnych, z widocznymi różnymi stadiami rozwoju wtórnej sukcesji (fot. 4).

*

Omawiając aktualny stan terenów wyludnionych należy wskazać na jeszcze jedną ważną ich cechę – większość znajduje się obecnie na obszarach chronionych. Na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych położona jest Pasterka, Ostra Góra (część w granicach obszaru ochrony ścisłej), znaczna część Januszowa oraz Łężno (strefy ochrony czynnej i krajobrazowej), natomiast w otulinie Parku – Młyny i dolna część Januszowa. Wiele silnie wyludnionych terenów jest położonych w obrębie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego (Wrzosówka, Karpno, Marcin-

ków, Potoczek, Młynowiec, Jaworek Górny, część Siennej, Janowej Góry i Białej Wody) lub w jego otulinie (Rogóżka, Czatków, część Siennej, Janowej Góry i Białej Wody). Na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu Gór Bystrzyckich i Orlickich znajdują się: Niemojów, Czerwony Strumień, Rudawa, Poniatów, Mostowice, Piaszkowice, Rowiny, Głóżyca oraz południowa część Huty i Szczawiny.

Fot. 3. Duża koncentracja nowej zabudowy w Siennej, w bezpośrednim sąsiedztwie stoków narciarskich

A large concentration of new developments in Sienna, in the immediate vicinity of the ski slopes

Tereny dawnego osadnictwa znalazły się także w granicach obszarów Natura 2000 (<http://obszary.natura2000.pl>): PLH020061 Dzika Orlica (Mostowice, Rudawa, Niemojów), PLH020096 Góry Złote (Wrzosówka, Karpno), PLH020019 Pasma Krowiarki (Rogóżka, część Siennej, Janowej Góry i Białej Wody), PLH020016 Góry Bialskie i Grupa Śnieżnika (Jaworek Górny, część Siennej, Janowej Góry i Białej Wody) lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie (Młynowiec – PLH 020016 Góry Bialskie i Grupa Śnieżnika). Warto zaznaczyć, że centra Siennej i Białej Wody stanowią wyłączone z ochrony enklawy pomiędzy dwoma obszarami Natura 2000.

Na terenie większości analizowanych wsi wyznaczone zostały strefy ochrony krajobrazu kulturowego, a ponadto w kilku z nich (Niemojów, Rogóżka, Wyszęcin, Pasterka) znajdują się strefy ochrony konserwatorskiej i archeologicznej lub obserwacji archeologicznej.

Fot. 4. Mozaikowate użytkowanie ziemi – tereny nieużytków z wtórną sukcesją sąsiadującą z łąkami kośnymi (stoki nad Niemojowem)

A mosaic pattern of land use – wastelands with secondary succession of vegetation are adjacent to hay meadows (slopes in Niemojów)

Co dalej? – analiza dokumentów planistycznych

Dla większości analizowanych wsi istnieją miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Zawarte w nich zapisy pogrupowano w zależności od stopnia planowanych zmian względem stanu obecnego.

Zmiany minimalne lub brak

Aktualne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie zawierają propozycji zmian w Karpnie, Ostrej Górze, Januszowie, Łężnie i Młynowie. Nie planuje się wprowadzania nowej zabudowy, a wyznaczone niewielkie obszary o funkcjach mieszkaniowo-usługowej oraz zabudowy zagrodowej z usługami turystyki, to tereny już istniejących obiektów. Bez większych zmian pozostaje również sieć osadnicza Niemojowa. Utrzymany ma być obecny kształt rozluźnionej struktury łańcuchowej o zabudowie mieszkaniowej jednorodzinnej wolnostojącej lub bliźniaczej oraz, w znacznie mniejszym stopniu, mieszkaniowo-rekreacyjnej. Pozostały obszar dawnej wsi obecnie przeznaczony jest do użytkowania jako teren rolny, ale planowane jest jego częściowe zalesienie (około 25% powierzchni), przede wszystkim w górnych partiach stoków powyżej wsi.

Zmiany średnioskalowe

Zmiany średnioskalowe dotyczą obszarów, na których w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dopuszcza się rozwój zabudowy mieszkaniowej wolnostojącej (jednorodzinnej lub bliźniaczej), mieszkaniowo-usługowej, rekreacyjnej oraz zagrodowej. Działki, na których dozwolone jest takie użytkowanie, znajdują się jednak w zwartym obszarze wzdłuż głównych osi wsi, co nawiązuje do obszaru wcześniejszej zabudowy. W efekcie może nastąpić jedynie zagęszczenie obecnej zabudowy – w pewnym sensie będzie to przywróceniem dawnej struktury typowej wsi łańcuchowej. Tego typu zapisy znalazły się w planach obejmujących Pasterkę, Potoczek, Młynowiec, Jerzykowice Małe i Krzyżanów. Zabudowę letniskową rozproszoną przewiduje się natomiast w Zimnych Wodach i górnej części Jerzykowic Małych.

Zabudowa związana z usługami turystycznymi planowana jest w Młynowcu i Wyszęcinie, obejmie jednak tylko centralne części wsi, podczas gdy ich górne odcinki pozostaną bez zmian. Podobnie w Jaworku Górnym – z wyjątkiem planowanej budowy nowych tras zjazdowych, wyciągów narciarskich i obiektów obsługi turystycznej z nimi związanych, nie przewiduje się zmian zagospodarowania. Utrzymany zostanie dotychczasowy rodzaj rozproszonej zabudowy zagrodowej i mieszkaniowo-usługowej związanej z obsługą turystyki i wypoczynku. W Pasterce i Potoczku nie planuje się zwiększenia obszarów przeznaczonych na usługi turystyczne; utrzymane zostają tylko obecnie istniejące obiekty (ośrodki wypoczynkowe i schronisko PTTK w Pasterce, ekopensjonat w Potoczku). Dla pozostałych miejscowości z omawianej grupy nie przewidziano lokalizacji większych obiektów usług turystycznych, a tylko rozwój funkcji letniskowo-rekreacyjnej na bazie zabudowy jednorodzinnej.

Do zmian średnioskalowych należy również planowane zalesienie całości terenu stanowiącego niegdyś Czerwony Strumień, na którym już obecnie zaznaczył się znaczny stopień sukcesji leśnej (fot. 5). Po realizacji planu powstanie zwarty pas lasów ciągnący się wzdłuż granicy państwa.

Zmiany wielkoskalowe

Radykalne zmiany użytkowania zaplanowano na obszarach, z którymi wiąże się duże nadzieje na rozwój turystyki. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Wrzosówki przewiduje przywrócenie osadnictwa oraz rozwój usług turystycznych, przede wszystkim związanych z narciarstwem. Planuje się zabudowę mieszkaniową jednorodziną z usługami oraz typowo rekreacyjną z usługami w południowo-zachodniej części wsi. Natomiast część centralna i północno-wschodnia ma pełnić funkcję terenu sportowo-turystycznego z wyciągiem i trasami zjazdowymi (fot. 6).

Fot. 5. Zarastająca ruina kaplicy na terenie Czerwonego Strumienia
The overgrown ruins of a chapel in Czerwony Strumień

Fot. 6. Cenne zbiorowiska łąkowe we Wrzosówce (obszar Natura 2000) przeznaczone
zostały pod zabudowę jednorodzinna i rekreacyjną oraz usługi sportowe
Valuable habitats in Wrzosówka (*Natura 2000* site) are now designated for building of single-
family housing, as well as recreational and sporting facilities

Podobnie w Rogóźnie – znaczna część wyludnionej wsi przewidziana jest pod zabudowę mieszkaniową jednorodziną oraz obiekty i usługi związane z obsługą ruchu turystycznego. Wyznaczony obszar stanowi zwarty, szeroki pas w osi doliny. Planowana jest także odbudowa zrujnowanego kościoła. Ustalenia zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego Siennej i Janowej Góry pozwalają na dalszy przyrost i zagęszczanie obiektów infrastruktury i usług turystycznych – pod zabudowę przewidziano znacznie większy obszar niż istniał wcześniej. Dużej redukcji ulegną powierzchnie obecnych użytków zielonych na rzecz rozwoju zabudowy mieszkalno-pensjonatowej oraz usług sportowo-turystycznych. Również miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Białej Wody zakłada bardzo intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego jednorodzinnego, rekreacyjnego oraz usług turystyki. Obszary przeznaczone pod zabudowę, w tym hotelową i pensjonatową, w bardzo małym stopniu pokrywają się z zasięgiem dawnego osadnictwa. Koncentrują się przede wszystkim na stokach w górnej części wsi, dochodząc aż do przełęczy Puchaczówka. Wyraźne przesunięcie koncentracji zabudowy na wschód i przeznaczanie pod nią terenów nigdy wcześniej niezabudowanych, związane jest z ciążeniem do centrum narciarskiego „Czarna Góra” (ryc. 2). Na terenie Białej Wody planuje się również budowę nowych tras narciarskich i wyciągów. Zabudowa będzie miała charakter zwarty bądź rozproszony – nie przewiduje się odtworzenia pierwotnego układu łańcuchowego, wzdłuż osi doliny.

Dla miejscowości, które nie posiadają miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (MPZP) przeanalizowano studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (gminy Lewin Kłodzki i Bystrzyca Kłodzka). Według tych dokumentów, nie przewiduje się tu radykalnych zmian zagospodarowania. Planuje się, co prawda, więcej terenów przeznaczyć pod zabudowę mieszkaniową, zagrodową i usługową, ale w żadnym z obszarów nie wykracza ona poza ramy wcześniejszej, nieistniejącej obecnie zabudowy, a w wielu przypadkach ma od niej znacznie mniejszy zasięg. Wyjątek stanowią Piaskowice, gdzie na terenie całkowicie wyludnionej wsi trwa realizacja dużego kompleksu rekreacyjnego.

Trendy zmian zagospodarowania obszarów wyludnionych na ziemi kłodzkiej

Większość obszarów silnie wyludnionych lub zanikłych wsi na ziemi kłodzkiej znajduje się obecnie na terenach objętych różnymi formami ochrony przyrody (park narodowy, park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu, Natura 2000). Nieliczne osady położone poza obszarami chronionymi (miejscowości gminy Lewin Kłodzki oraz Wyszęcin, Istebnik, Nowa Pławnica i Szczawina) również odznaczają się wysokimi walorami krajobrazowymi i przyrodniczymi, przede wszystkim ze względu na mozaikowaty układ użytkowania terenu, w tym z różny-

mi stadiami wtórnej sukcesji roślinnej. Obszary, na których występuje duża liczba ekotonów i biotopów, czyli tradycyjne krajobrazy antropogeniczne, cechuje na ogół wysoki stopień bioróżnorodności, co opisano m.in. w Karkonoszach (Potocki, 2000). Okazuje się więc, że po zaniechaniu działań gospodarczych, regresie osadnictwa i rozwoju wtórnej sukcesji, obszary te stały się bardzo cenne pod względem przyrodniczym, mimo wcześniejszego intensywnego użytkowania terenu. Ekstensywne użytkowanie gruntów, wprowadzane obecnie lokalnie w ramach programów rolnośrodowiskowych, sprzyja zachowaniu różnorodności nie tylko ekologicznej, ale i krajobrazowej. W ten sposób utrzymuje się wiele terenów otwartych z przeznaczeniem na trwałe użytki zielone. Nie zmienia to faktu, że z powodu trwającego przez ponad wiek trendu depopulacji rozległe obszary dawnych wsi stały się obecnie terenami leśnymi. W obecnych działaniach gmin planowane zalesianie obejmuje tylko nieliczne z wyludnionych terenów i dotyczy na ogół niewielkich powierzchni. Największe zalesienia przewidziane są w Czerwonym Strumieniu i Niemojowie, mniejsze natomiast (zgodnie z MPZP) w części Młynów, Potoczka, Wyszęcina i Młynowca. Wkraczanie lasów na tereny dawnego osadnictwa i rolnictwa oraz związana z tym redukcja terenów otwartych, prowadzi do zaniku bioróżnorodności, a w efekcie również różnorodności krajobrazowej, co jest problemem powszechnie obserwowanym w wielu częściach Sudetów (Fabiszewski i Brej, 1996; Potocki, 2000; Fatyga i Górecki, 2001).

Biorąc pod uwagę obecny stan wyludnionych obszarów, nowa zabudowa w większej ilości występuje tylko w kilku miejscach: Potoczku, Młynowcu, Janowej Górze, Jaworku Górnym, Nowej Pławnicy, Siennej, Krzyżanowie i Taszowie. Pojedyncze nowe domy jednorodzinne i letniskowe lub pensjonaty można ponadto zobaczyć w Poniatowie, Piaskowicach, Mostowicach, Niemojowie i Białej Wodzie. Jeśli zrealizowane zostaną aktualne miejscowe plany zagospodarowania, to udział tego typu zabudowy wzrośnie w najbliższej przyszłości bardzo znacznie. Dotyczy to również wsi uznawanych przez lata za zanikłe, takich jak Zimne Wody, Biała Woda, Wrzosówka, Rogóżka czy Piaskowice. W tym kontekście można mówić o odtwarzaniu dawnych jednostek osadniczych. Nie jest to jednak tożsame ani z odtwarzaniem tych samych funkcji sudeckich obszarów wiejskich, co w przeszłości (rolnictwo, przemysł, rzemiosło, tkactwo), ani z wyraźnym wzrostem liczby mieszkańców (duży udział budownictwa letniskowego, rekreacyjnego i hotelowo-pensjonatowego). Obecnie znaczna część wyludnionych dawniej obszarów zaczyna funkcjonować przede wszystkim jako tereny atrakcyjne turystycznie, co jest powszechnym zjawiskiem ostatnich lat w całym regionie (Potocki, 2000; Latocha, 2009; Bryś i Ojrzyńska, 2010; Mastalska-Cetera, 2010). Warto jednak podkreślić, że w większości analizowanych przypadków nadzieję na ponowny rozwój tych obszarów gminy wiążą głównie z jedną formą turystyki, a mianowicie narciarstwem. Na dominacji tej funkcji opiera się ożywienie i odtwarzanie sieci osadniczej Siennej i Janowej Góry, a w planach także Białej Wody, Jaworka Górnego i Wrzosówki. W związku z tym, że są to jednocześnie obszary cenne przyrodniczo i objęte

ochroną, intensywny rozwój infrastruktury turystycznej zaczął generować konflikty przestrzenne. Przykładem jest budowa kilkukondygnacyjnych apartamentowców u podnóża Czarnej Góry – wzbudziła liczne protesty w gronie przyrodników oraz organów odpowiedzialnych za ochronę przyrody i krajobrazu (ryc. 2). Presja turystyczna jest głównym problemem w zarządzaniu obszarami chronionymi, co było już wcześniej sygnalizowane także w innych częściach Sudetów (Furmankiewicz i Potocki, 2004; Furmankiewicz i Mastalska-Cetera, 2008; Mastalska-Cetera, 2009, 2010) czy Polski (liczne prace przedstawiane m.in. na łamach *Problemów Ekologii Krajobrazu* czy *Prac Komisji Krajobrazu Kulturowego*). Jednocześnie jednak na terenie wyższej formy ochrony, jaką jest Park Narodowy Gór Stołowych, nie planuje się zwiększania przestrzeni przeznaczonej pod funkcję turystyczną, a jedynie utrzymanie jej na dotychczasowym poziomie, wbrew wcześniejszym przewidywaniom, że rozwój turystyki zadecyduje o ponownym ożywieniu rozwoju sieci osadniczej m.in. w Pasterce (Szmytkie, 2008). Umiarkowane zainwestowanie turystyczne na obszarach cennych przyrodniczo jest w pełni zgodne również z postulatem zrównoważonego rozwoju w zagospodarowaniu krajobrazów kulturowych, jaki reprezentują wszystkie analizowane tereny dawnych wsi (Myga-Piątek, 2010).

Wnioski

Podstawową zmianą krajobrazową, którą już można obserwować w części wyludnionych obszarów, jest przekształcanie struktury osadniczej. W przyszłości można spodziewać się tego trendu w większej liczbie badanych wsi. Planowana zabudowa w wielu miejscach ma charakter rozproszony. Nawet w przypadku Niemojowa czy Mostowic, gdzie przewidziano zagęszczenie istniejącej, bardzo luźnej pozostałości po dawnych łańcuchówkach, nie przewiduje się odtworzenia całości dawnego ciągu osadniczego wzdłuż dna doliny. Również można więc mówić o rozproszeniu bądź rozrzedzeniu sieci osadniczej względem dawnej zabudowy.

Przedstawione w planach miejscowych wizje zagospodarowania terenów wyludnionych wyrażają różne tendencje, które można pogrupować następująco:

- 1) brak zmian osadniczych – dotyczy to przede wszystkim obszarów mniejszych wsi położonych obecnie na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie (Ostra Góra, Januszów, Młyny, Łężno), a ponadto Karpno, Czerwony Strumień, Głożyna i Rowiny;
- 2) przywrócenie zabudowy, ale w mniejszym zasięgu niż dawniej (Niemojów, Zimne Wody, Młynowiec);
- 3) przywrócenie zabudowy w dawnych granicach wsi – w większości przypadków dotyczy to zagęszczenia obecnie istniejącej struktury osadniczej (Potoczek, Pasterka, Jerzykowice Małe, Krzyżanów oraz Rogóżka, gdzie obecnie nie ma żadnych zabudowań);

4) przywrócenie zabudowy na terenie wsi, ale w innym miejscu niż pierwotne budynki bądź zasięg przestrzenny nowej zabudowy jest większy niż dawniej (Biała Woda, Janowa Góra, Sienna, Wrzosówka, Wyszęcin).

Ten ostatni trend typowy jest dla obszarów, gdzie intensywnie rozwija się turystyczna funkcja obszarów wiejskich. Najbardziej gwałtowne zmiany zachodzą obecnie w rejonie centrum sportów zimowych „Czarna Góra” (wsie: Biała Woda, Janowa Góra, Sienna). Wyraźnie obserwuje się tam przesunięcie punktu ciężkości zabudowy z dawnego, dolinnego, łańcuchowego układu, typowego dla funkcji rolniczej, na skoncentrowanie w tych częściach wsi, które położone są najbliżej dostępnej bądź planowanej infrastruktury narciarskiej. Oznacza to zajmowanie pod inwestycje budowlane terenów wyżej położonych na stoku – na przykład, w Białej Wodzie, pod zabudowę lotniskową i hotelowo-pensjonatową zostały wyznaczone tereny, które nigdy wcześniej nie były zabudowane (dawne grunty orne i pastwiska). Wykraczanie nowego budownictwa poza dawną granicę wsi prowadzi do zniekształcenia bądź wręcz całkowitego zatarcia ukształtowanego historycznie układu przestrzennego i kształtu zabudowy wsi, co obserwuje się również w innych miejscach w Sudetach (Niedźwiecka-Filipiak i Potyrała, 2006; Bryś i Ojrzyska, 2010). Należy jednak zaznaczyć, że na analizowanych obszarach problem ten występuje wyłącznie w skali lokalnej i jest ograniczony przestrzennie do najbardziej popularnych turystycznie miejsc. W zdecydowanej większości badanych jednostek osadniczych miejscowe plany zagospodarowania wyznaczają obszary pod zabudowę wyłącznie w historycznych granicach dawnych wsi.

Na terenach całkowicie wyludnionych obserwuje się tendencje gmin, aby sprzedawać jednemu inwestorowi obszar całej wsi – takie plany są względem Wrzosówki i Rogózki, a zostały zrealizowane w przypadku Piskowic. Ostra Góra, jako teren wojskowy, również jest przykładem przejścia prawie całego obszaru dawnej wsi pod zarząd jednego właściciela.

Mając w świadomości bogactwo dziedzictwa krajobrazu kulturowego, jakie występuje w Sudetach, w tym szczególnie na ziemi kłodzkiej, może zdziwić, że tylko w przypadku jednego z analizowanych obszarów podjęto działania mające na celu promocję historii tych ziem i przeszłości zapisanej w krajobrazie. Dotyczy to terenu Czerwonego Strumienia, gdzie z inicjatywy lokalnego stowarzyszenia (Towarzystwo Górskie „Róża Kłodzka”) zrealizowano projekt ścieżki historyczno-przyrodniczej, wykorzystującej w celach edukacyjnych zachowane relikty dawnej wsi (<http://www.rozaklodzka.org>). Z danych przedstawionych w niniejszym artykule wynika, że jest znacznie więcej takich miejsc, które stwarzałyby idealne warunki z jednej strony do uświadamiania (zarówno mieszkańcom ziemi kłodzkiej, jak i turystom) złożonej historii regionu i bogactwa zachowanego krajobrazu kulturowego, a z drugiej strony – do pokazania ścisłych związków między działalnością osadniczo-gospodarczą człowieka a procesami zachodzącymi w środowisku przyrodniczym.

Zakończenie

Przedstawiony aktualny oraz potencjalny (zapisany w MPZP) stan zagospodarowania przestrzennego obszarów niegdyś silnie wyludnionych bądź zanikłych wsi na ziemi kłodzkiej pokazuje bardzo duże zróżnicowanie procesów społeczno-gospodarczych, a w efekcie również przyrodniczo-krajobrazowych, które mają lub mogą mieć miejsce na tych terenach. Obok obszarów całkowicie zapomnianych, pozostawionych samym sobie i w efekcie ulegających renaturyzacji, są także tereny, gdzie nastąpiło wyraźne ożywienie procesów osadniczych i inwestycyjnych. Te ostatnie zachodzą jednak lokalnie, w miejscach, którym już wcześniej przypisano rozwój funkcji przede wszystkim turystycznych (np. projekt z 1973 r. „Śnieżnik – drugie Zakopane”; Salwicka, 1983). W rejonach trudniej dostępnych i mało rozwiniętych turystycznie, nawet mimo sprzyjających zapisów w MPZP, nie obserwuje się tak gwałtownych zmian użytkowania ziemi oraz rozwoju nowego budownictwa – przykładem mogą być położone nieco na uboczu, silnie wyludnione miejscowości w południowej części gminy Lewin Kłodzki. Warto jednocześnie podkreślić, że zdecydowana większość terenów dawnego osadnictwa jest obecnie bardzo wartościowa pod względem przyrodniczo-krajobrazowym. Aktualne przekształcenia sieci osadniczej i rozwój nowych funkcji generują znaczne zmiany krajobrazowe i środowiskowe. Powoduje to coraz częstsze konflikty między potrzebą ochrony przyrody i krajobrazu a nowymi trendami zagospodarowania przestrzennego, zwłaszcza w przypadku terenów położonych na obszarach chronionych. Równie ważnymi kwestiami są z jednej strony zgodność zapisu MPZP z lokalnymi warunkami środowiskowymi („sensowność” planów), a z drugiej strony zgodność zapisu planu z rzeczywistością realizowanych w terenie inwestycji. Zasygnalizowane powyżej problemy stanowią obszerne, odrębne zagadnienia, nawiązujące do bardzo aktualnej w Polsce dyskusji nad potrzebą właściwego, zrównoważonego gospodarowania przestrzenią, uwzględniającego również ochronę walorów krajobrazowych i przyrodniczych oraz cech regionalnych danego miejsca (m.in. Kistowski, 2003; Zaręba i Chylińska, 2008; Myga-Piątek i Pawłowska, 2008; Mizgajski i Markuszewska, 2010; Myga-Piątek, 2010). Problematyka ta wykracza jednak znacznie poza ramy tematyczne niniejszego artykułu i zostanie przedstawiona w innym opracowaniu.

*

Autorka składa podziękowania profesorowi Piotrowi Migoniowi za twórcze dyskusje i cenne uwagi, pomocne przy przygotowywaniu niniejszego artykułu oraz Monice Roszczewskiej za pomoc w opracowaniu materiałów kartograficznych.

Piśmiennictwo / References

- Bryś K., Ojrzyńska H., 2010, *Przemiany krajobrazu wsi górskich w Sudetach Wschodnich*, [w:] W. Andrejczuk (red.), *Krajobraz a turystyka*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 14, s. 157–173.
- Chachaj J., 1978, *Problem wsi zanikającej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 324, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, 2, s. 119–123.
- Ciok S., 1991, *Sudety. Obszar problemowy*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1236, Studia Geograficzne, 51.
- Ciok S., 1994, *Rozwój osadnictwa na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej. Tendencje i kierunki zmian*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1591, Studia Geograficzne, 61, s. 9–49.
- Ciok S., 1995, *Zmiany ludnościowe i osadnicze w Sudetach*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1730, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, 12, s. 51–64.
- Ciok S., 1996, *Zagrożenia w rozwoju wsi sudeckiej*, Acta Universitas Wratislaviensis, 1866, Socjologia, 21, s. 127–148.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 148, Warszawa.
- Fabiszewski J., Brej T., 1996, *Dynamika przemian flory i roślinności*, [w:] A. Jahn, S. Kozłowski, M. Pulina (red.), *Masyw Śnieżnika – zmiany w środowisku przyrodniczym*, Wydawnictwo Polskiej Agencji Ekologicznej, Warszawa, s. 219–228.
- Fatyga J., Górecki A., 2001, *Kształtowanie granicy rolno-leśnej i darniowo-polowej w Sudetach*, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Instytut Melioracji i Użytków Zielonych, Falenty.
- Furmankiewicz M., Potocki J. (red.), 2004, *Problemy ochrony przyrody w zagospodarowaniu przestrzennym Sudetów*, Muzeum Przyrodnicze, Jelenia Góra.
- Furmankiewicz M., Mastalska-Cetera B. (red.), 2008, *Problemy wdrażania sieci Natura 2000 na obszarze Sudetów*, Muzeum Przyrodnicze, Jelenia Góra.
- Gemeindelexikon für das Königreich Preussen*, VI, Provinz Schlesien, 1887, Verlag des Königlichen Statistischen Bureaus, Berlin.
- Jerkiewicz A., 1983, *Wybrane problemy ludnościowe i osadnicze w Sudetach*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 506, Studia Geograficzne, 32, s. 11–21.
- Kistowski M. (red.), 2003, *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu zrównoważonego rozwoju. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 13.
- Kościk J., 1990, *Przemiany demograficzno-osadnicze na ziemi kłodzkiej w XIX w.*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 832, Historia, 53, s. 85–98.
- Latocha A., 2006, *Zmiany użytkowania ziemi w czasach historycznych i ich wpływ na procesy rzeźbotwórcze na stokach i w korytach rzecznych w Sudetach Kłodzkich*, Przegląd Geograficzny, 78, 3, s. 339–363.
- Latocha A., 2007, *Przemiany środowiska przyrodniczego w Sudetach Wschodnich w warunkach antropopresji*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 3007, Studia Geograficzne, 80.
- Latocha A., 2009, *Zmiany krajobrazu wiejskiego w Sudetach w okresie powojennym*, [w:] Z. Kuriata (red.), *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 12, s. 130–139.
- Latocha A., 2010a, *Współczesne zmiany kulturowo-przyrodnicze obszarów pogranicza na przykładzie Sudetów*, [w:] S. Horska-Schwarz (red.), *Problemy zagospodarowania, ochrony i monitoringu krajobrazów strefy przygranicznej*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 26, s. 181–194.

- Latocha A., 2010b, *Spatial planning in mountain regions – present trends, threats and opportunities (Sudety Mountains case study)*, [w:] A. Mizgajski, I. Markuszewska (red.), *Implementation of Landscape Ecological Knowledge in Practice*, The Problems of Landscape Ecology, 28, s. 55–64.
- Maryański A., 1961a, *Współczesne migracje ludności w podkarpackich powiatach województwa rzeszowskiego*, Dokumentacja Geograficzna, 5, IG PAN, s. 1–26.
- Maryański A., 1961b, *Osadnictwo pionierskie we wschodniej części Bieszczadów polskich*, Czasopismo Geograficzne, 32, s. 235–237.
- Maryański A., 1964, *Problemy ponownego zasiedlenia południowo-wschodniego pogranicza Polski*, Studia Demograficzne, 2, 5, s. 95–104.
- Mastalska-Cetera B., 2006, *Udział rolników w ochronie przyrody w Krajowym Programie Rolnośrodowiskowym na terenie Sudetów*, [w:] M. Furmankiewicz, P. Jadczyk (red.), *Problemy współpracy na rzecz ekorozwoju Sudetów*, Muzeum Przyrodnicze, Jelenia Góra, Akademia Rolnicza, Wrocław, s. 129–144.
- Mastalska-Cetera B., 2008, *Możliwości wsparcia finansowego rolnictwa na obszarach Natura 2000 na przykładzie Sudetów*, [w:] M. Furmankiewicz, B. Mastalska-Cetera (red.), *Problemy wdrażania sieci Natura 2000 na obszarze Sudetów*, Muzeum Przyrodnicze, Jelenia Góra; Uniwersytet Przyrodniczy, Wrocław, s. 77–92.
- Mastalska-Cetera B., 2009, *Planowanie przestrzenne w strefie górskiej województwa dolnośląskiego*, Architektura, Czasopismo Techniczne, 2-A, 10, Politechnika Krakowska, Kraków, s. 211–219.
- Mastalska-Cetera B., 2010, *Proces przeobrażania wsi na przykładzie Karłowa*, [w:] S. Horsk-Schwarz (red.), *Problemy zagospodarowania, ochrony i monitoringu krajobrazów strefy przygranicznej*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 26, s. 195–202.
- Miszewska B., 1989, *Zmiany zaludnienia Sudetów w okresie powojennym*, Czasopismo Geograficzne, 60, 2, s. 135–145.
- Mizgajski A., Markuszewska I. (red.), 2010, *Implementation of Landscape Ecological Knowledge in Practice*, The Problems of Landscape Ecology, 28.
- Myga-Piątek U., 2010, *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, Problemy Ekorozwoju, 5, 1, s. 95–108.
- Myga-Piątek U., Pawłowska K. (red.), 2008, *Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 10, Sosnowiec.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Potyrała J., 2006, *Przywrócenie do życia przygranicznej wsi Wrzosówka*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, O. Lubelski PAN, s. 118–126.
- Plewniak W., 1978, *Zmiany w środowisku geograficznym doliny Dzikiej Orlicy w Górach Bystrzyckich wywołane wyludnianiem wsi*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 324, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, 2, s. 97–109.
- Potocki J., 2000, *Przemiany użytkowania terenu w Karkonoszach w ciągu ostatnich 100 lat (podłoże społeczno-ekonomiczne, środowiskowe konsekwencje)*, Opera corcontica, 37, s. 642–649.
- Salwicka B., 1978, *Zmiany w zaludnieniu i użytkowaniu ziem wsi górskich Masywu Śnieżnika w strefie granicy rolno-leśnej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 324, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, 2, s. 71–87.
- Salwicka B., 1983, *Zmiany w zaludnieniu i użytkowaniu gruntów wsi górskich na wybranych obszarach przygranicznych Sudetów Kłodzkich*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 506, Studia Geograficzne, 32, s. 23–30.
- Staffa M. (red.), 1992a, *Słownik geografii turystycznej Sudetów – t. 13, Góry Stołowe*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.

- Staffa M. (red.), 1992b, *Słownik geografii turystycznej Sudetów – t. 14, Góry Bystrzyckie i Orlickie*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Staffa M. (red.), 1993a, *Słownik geografii turystycznej Sudetów – t. 16, Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Staffa M. (red.), 1993b, *Słownik geografii turystycznej Sudetów – t. 17, Góry Złote*, Wyd. I-bis, Wrocław.
- Staffa M. (red.), 1994, *Słownik geografii turystycznej Sudetów – t. 15, Kotlina Kłodzka i Rów Górnej Nisy*, Wydawnictwo I-bis, Wrocław.
- Szmytkie R., 2008, *Nieistniejące wsie w Sudetach*, [w:] M. Kulesza (red.), *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 225–242.
- Wolski J., 2007, *Przekształcenia krajobrazu wiejskiego Bieszczadów Wysokich w ciągu ostatnich 150 lat*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 214, Warszawa.
- Wolski J., 2009, *Następstwa zaniku antropopresji na obszarach górskich – dyskusja zależności „proces a region” w ujęciu różnoskalowym*, Przegląd Geograficzny, 81, 1, s. 47–73.
- Zaręba A., Chylińska D. (red.), 2008, *Studia krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzenią*, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe, Wrocław.
- Zagożdżon A., 1983, *Modele sieci osadniczej w rejonach górskich na tle współczesnych procesów przemian osadnictwa*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 597, Studia Geograficzne, 33, s. 233–249.
- Zagożdżon A., 1990, *Wybrane problemy ludnościowe Sudetów na tle rozwoju regionalnego*, Studia KPZK PAN, 96, s. 95–111.

[Wpłynęło: listopad 2012; poprawiono: maj 2013 r.]

AGNIESZKA LATOCHA

DEPOPULATED VILLAGES IN THE SUDETES. AND WHAT NEXT?

The aims of the research described here were: (1) to investigate the present state of highly-depopulated or vanished villages in Poland's Kłodzko region and, (2) to show the prospects for change and development as these are detailed in existing spatial planning documents. The focus has been on changes in population in mountain villages, in the settlement network and in land use. 36 villages were selected for detailed analysis, each once having more than 100 inhabitants but now being either totally abandoned, or else highly-depopulated (retaining between several and 25 inhabitants). The research methods involved analysis of historical statistical and cartographic data, the presentation of the statistics available from local authorities and the documents on spatial planning (basically local physical development plans), and field inventories and on-site verifications of the present state of the depopulated areas – present land use, state of preservation of anthropogenic features and mapping of recent changes and new developments.

The present state of the depopulated villages was discussed in line with a division of the study areas into three groups: vanished villages, villages preserved in vestigial form and villages that are highly-depopulated but still in existence. In turn, the analysis of spatial planning documents was presented with reference to the scale of planned changes, i.e. in regard to areas with minimal change or a lack of change, areas with moderate-scale change and areas with large-scale change.

The characteristic feature of the depopulated areas in the Kłodzko region is that most of them are located within protected areas, such as the Stołowe Mountains National Park, Śnieżnicki Landscape Park the Area of Protected Landscape of the Bystrzyckie and Orlickie Mountains or sites within the *Natura 2000* network. Notwithstanding intensive land use in the past, land abandonment and the withdrawal of settlement and human impact was followed by secondary succession of vegetation, and has resulted in a marked increase in the environmental value of the depopulated areas.

As regards the present state of the former depopulated villages, it can be seen that the new developments, i.e. recently built one-family and recreational houses, are only encountered more frequently in a few areas, such as Potoczek, Młynowiec, Janowa Góra, Jaworek Górny, Nowa Pławnica, Sienna, Krzyżanów and Taszów. Isolated new houses are also to be found in Poniatów, Piaskowice, Mostowice, Niemojów and Biała Woda. Nevertheless, local physical development plans imply a marked enhancement of this trend in the near future, and this is even true of villages considered totally vanished in recent decades, such as Zimne Wody, Biała Woda, Wrzosówka, Rogóżka and Piaskowice. This is to say that former settlement structures are being reconstructed, though this cannot be identified with the reestablishment or reintroduction of the same functions for rural areas of the Sudetes as were present in the past, such as agriculture, industry, weaving and handicrafts. Nor can any more substantial increase in the number of inhabitants be observed in the study area, since most of the new houses are predominantly recreational (holiday homes). Equally, the recent development of a new function of many previously-depopulated areas as places of tourist interest now triggers potential conflicts between growth of tourist infrastructure and nature and landscape protection.

The analysis of the local physical development plans sustains a classification of present trends as regards changes in depopulated areas as follows: (1) lack of settlement changes – relating mainly to villages within the Stołowe Mountains National Park or its immediate vicinity (Ostra Góra, Januszów, Młyny and Lężno), as well as to Karpno, Czerwony Strumień, Głożyna and Rowiny; (2) re-establishment of settlement though to a more limited extent than in the past (Niemojów, Zimne Wody and Młynowiec); (3) re-establishment of settlement within the former boundaries of villages – this in most case implying a potential increase in the density of the present (previously attenuated) settlement network (Potoczek, Pasterka, Jerzykowice Małe and Krzyżanów; as well as Rogóżka, which has no buildings at the moment); (4) re-establishment of settlements but not in places where buildings once existed, or else much more widely than in the past (Biała Woda, Janowa Góra, Sienna, Wrzosówka and Wyszęcin). The last tendency is typical for areas in which the tourist function has recently experienced intensive development.

The development of new housing beyond the boundaries of former villages may result in the distortion or total obliteration of the old, historical structure of villages – their previous, traditionally shaped layout may become obscured. However, this problem can only be observed in a few villages in the study area, and is rather local and spatially limited to the most popular tourist areas. In contrast, in most other researched areas the expected development of new housing is likely to fall within the historical boundaries of villages.

The results of the research presented make it clear that depopulated or vanished former villages of the Kłodzko region vary greatly as regards present and potential (local physical development plan-based) states. This diversity is true of both ongoing, observable socio-economic processes and their environmental consequences, which also imply change at the level of the landscape.